

Egy szélhámos a cári trónon

I. Ál-Dmitrijel veszi kezdetét a „hamis” cárok korszaka Oroszországban. Utána (mintegy 250 év alatt) száz álcár bukkant fel. Mi volt az oka ennek az álcár-invázióknak, ami szinte egyedülálló Európa történetében? Ki volt valójában I. Ál-Dmitrij? Hogyan sikerült eljutnia a cári trónig, milyen belpolitikai és milyen nemzetközi körülmények között sikerült fanatikus tervét megvalósítania? Ezekre a kérdésekre választ keresve teljesebb képet kaphatunk az orosz történetírás által szmutinak nevezett „zűrzavar időszakáról”.

Az első hamis cár története 1603-ban kezdődött, amikor a litvániai Wisniewiecki család orosz határ menti birtokán nem mindennapi dolog történt. Adam Wisniewiecki herceget fürdette éppen az egyik szolgáló, ezt azonban valószínűleg nem a kellő ügybuzgalommal tette, mert hatalmas pofont kapott a gazdájától. Ez még nem volt senki számára sem meglepő, azonban a megütött szolga kifakadt: „Tudnád csak, Adam herceg, ki vagyok én, bizonyára nem neveznél kurafinak, még kevésbé csapnál a nyakam közé ilyen apróságért! De hát túrnöm kell, ha már a szolgád lettem” – „Miért, ki vagy te?” – bukhatott ki a kérdés a meghökkent herceg száján. A szolga ezután felfedte titkát, és nem kevesebbet állított, hogy ő a húsz éve halott Rettenetes Ivánnak a fia. A herceg természetesen nem tudhatta, hogy szolgálja előtte már jónéhány udvarházban megpróbálkozott meséje „eladásával”. Először a kijevi Pecserszkij kolostorban próbálkozott, ahol halálos betegséget színlelt, és „utolsó szavakként” lehelte ki információját. Ezután a kijevi vajda következett, ahol ugyanolyan eredménnyel járt, mint a kolostorban: azonnal kihajították. A következő színhely a gorcsai Hojszkij úr háza volt, ahol nem árult el semmiféle titkot, viszont egyes források tudni vélik, hogy itt kuktaként élte dolgos hétköznapjait.

Ahogy fentebb már elhangzott, Adam herceg szolgálja azt állította, hogy ő a cárevics, vagyis Rettegett Iván fia. Az állítás hiteléhez szükséges volt egy furfangos mesét kanyarítani a cárevics hányattatásairól, hiszen mindenki tudta, hogy Rettegett Iván három fia közül már régen nincs életben egyik sem. A legidősebb fiút hirtelen haragjában maga az apja ütötte agyon 1581-ben, a második fiú, Fjodor, a későbbi gyengeelméjű cár természetes halált halt 1598-ban. A legkisebb fiú, Dmitrij pedig még előbb, 1591-ben vesztette életét. A szolgáló Dmitrij ezzel a cáreviccsel azonosította magát, ugyanis halálának körülményei annyira tisztázatlanok voltak, hogy azzal már lehetett valamit kezdeni. Dmitrij Uglics városában halt meg, a kiküldött hivatalos vizsgálóbizottság szerint úgy, hogy ismét hatalmába kerítette időről-időre visszatérő epileptikus rohama, és késdobálós játék közben a palotaudvaron halálra sebezte magát. A korabeli források mind ezt a variációt fogadják el, az idők során azonban a történészek egy része arra a megállapításra jutott, hogy a gyermeket Borisz Godunov tette el láb alól. Így 1598-ban Fjodor cár halálával sor kerülhetett arra, hogy Godunov formálisan is megszerezze a legfelső hatalmat.

A szolgáló természetesen nem azt állította, hogy csoda történt és feltámadt, csupán azt, hogy sikerült megszabadulnia a Godunov által ráküldött bérgyilkosoktól. Másvalakit fektettek akkor a helyére, őt pedig elrejtették, majd megmenekítették. Ezután hosszú évekig bújdosásra kényszerült, hogy most végre ki merje mondani az igazat.

Elgondolkozhatunk azon a kérdésen, hogy Adam Wisniewicki hitt-e a mesének? Valószínű, hogy a herceg sem volt naivabb a kijevi vajdánál, éppen ezért megsejthette, hogy ebből a történetből még sok kellemetlensége lehet Oroszországnak, sőt Borisz Godunov cárnak is. A Wisniewickiek pedig kevés dolgot kívántak jobban, mint borsot törni az orosz uralkodó orra alá. Határ menti birtokaik miatt ugyanis ezekben az években viharos viszonyban voltak az orosz állammal. A következő hetek eseményei is azt mutatják, hogy a herceg kételkedett Dmitrij valódiságában. Nem habozott ugyanis hírt adni rokonainak arról, hogy milyen vendége van, sőt, közvetve III. (Vasa) Zsigmond, lengyel-litván király is értesült a herceg vendégéről. Akkor azonban, amikor a király „tisztánlátás végett” magához kérte az „orosz trónörökös”, Adam minden lehetséges módon késleltette volna az utazást, s a végén nem is került sor rá. Wisniewicki tehát nem használta ki az adódó lehetőséget, nem ment „Dmitrijel” Krakkóba. Vagy nem volt jó szimatú politikus, vagy túl bölcs volt ahhoz, hogy a tűzzel játsszon és belekeveredjen egy lehetséges lengyel-orosz konfliktusba. Adam herceg helyett rokona, Konstantin Wisniewicki herceg kísérte Krakkóba a „cárevicset”.

III. (Vasa) Zsigmond nem rettent vissza a kalandor politikától. A király – tanácsdói ellenzése dacára – szerepet szánt az ál-cárevicsnek. 1604 elején megbízta a litván kancellárt az „igazság” kiderítésével. A kancellár előkészítette Petruska nevű emberét, aki Uglicsban annak idején állítólag látta a cárevicset, s aki most az ifjú arcán végigvonuló barázdászerű ráncról, illetve egyenlőtlen hosszúságú kezei alapján „felismerte Dmitrijt”

Úton Krakkó felé mentora betért vele Sambor várába, apósához, Jerzy Mniszechhez, az ottani vajdához és szenátorhoz. Mniszech éppen rendkívüli pénzzavarban volt, mert hosszú évekig nem fizette a kincstárnak a rábízott vajdaság adóit, ezért zár alá vették birtokai egy részét. A szélhámos szolga pedig rájött, hogy megtalálta igazi pártfogóját, akit érdekeltté tud tenni célja megvalósításában. ez a cél valószínűleg éppen Sambor várában kristályosodott ki. Mniszech segítségével fog majd létrejönni a két szomszédos ország közötti háború lehetősége az ő személyének „jogaiba való visszahelyezéseért”. Mit ajánlott ezért cserébe „Dmitrij”? Természetesen sok pénzt és kiváltságokat, amennyiben trónra kerül. S hogy az alku kellő módon megpecsételődjön, arra is vállalkozott, hogy feleségül kérje Mniszech legkisebb leányát, Marinát. Habár a vőlegényjelöltet nem nevezhetnénk kora szépségideáljának, a magasabb politika és méginkább Mniszech zilált pénzügyi helyzete igent mondott „szerelmükre”.

1604. március 15-én fogadja III. Zsigmond Krakkóban a „cárevicset”. A király formálisan nem ismeri el vendége igényeit, hiszen ezzel megsértené a nemrég aláírt, húsz évre szóló békét Oroszországgal. Nem hivatalosan azonban támogatja, leginkább azzal, hogy felszabadítja a sambori vajdaság kincstári adóit, így Mniszech csapatokat toborozhat „Dmitrij” számára

A „cárevics” hasonlóan jó benyomást tesz Rangoni pápai nunciusra, aki találkozásuk hatása alapján informálja VIII. Kelemen pápát. A katolikus egyházfő egyelőre nem osztozik krakkói megbízottja lelkesültségében. Megváltozik azonban a véleménye akkor, amikor értesül az orosz álcárevics katolikus hitre való átkeresztelkedéséről, hogy valamilyen alattvalóját a katolikus hitre fogja téríteni, amint visszahelyezik őt „cári jogaiba”.

A pápa és „Dmitrij” közti levélváltás idején az orosz kormányzat már lépéseket tett a csalás leleplezése érdekében. 1604 augusztusának közepén Krakkóba küldtek egy Szmirnov-Otrepjev nevű embert, aki – egyebek között – egy levelet hozott, amely igazolta, hogy ő egyszerű szolgáló nemes és a magát cárevicsnek kiadó személy nagybátyja.

Meglepő azonban, hogy Szmirnov-Otrepjev nem hivatalos küldetésben jött, és megbízatása is úgy szólt, hogy csak mellékesen hozza szóba a kérdést. Ebből arra következtethetünk, hogy Borisz Godunov még ekkor sem vette komoly ellenfélnek az álcárevicset, és rangján alulinak érezte, hogy a nagypolitika szintjén foglalkozzon vele. Így nem okozott gondot „Dmitrijnek” kitérni a „nagybácsival” való találkozás elől: arra hivatkozott, hogy a cár ismét orgyilkost küldött rá.

Szmirnov-Otrepjev küldetése tehát kudarccal végződött. Hazatérte után a moszkvai kormányzat hivatalosan is közölte az álcárral kapcsolatos állásfoglalását: „Juska” Otrepjev, ahogy leleplezése előtt nevezték, ezen elfajzott fiú nem hallgatott apjára, eretnkségbbe esett, lopott, rabolt, szerencsjátékot űzött és részegeskedett, apjától sokszor elszökött, majd lelepleződvn szerzetesnek állt.” Ezzel párhuzamosan megindult „Juska” Otrepjev előéletének aprólékos felderítése. A vizsgálat szerint a magát Dmitrij cárevicsnek kiadott szélhámos nem más, mint egy Grigorij Otrepjev nevű egykori szerzetes. Ősei Litvániából telepedtek át Galicsba és Uglicsba, később szolgálati birtokot kaptak Kolomnában. Apja korán meghalt, anyja pedig Moszkvába küldte a gyermeket, hogy papnak tanuljon. Grigorij mégsem a papi pályát választotta, hanem beállt a befolyásos Romanov család szolgálatába. Borisz Godunov 1600-ban kegyvesztettnek nyilvánította gazdáit, így Grigorij jobbnak látta, ha egy Moszkva környéki kolostorban húzódik meg. Szerzetesként óriási karriert fut be: a nagyhírű moszkvai Csudov-kolostorba kerül, majd innen a pátriárka udvarába, ahol az egyházfő befolyásos embere lesz. Innen megszökik a határon túlra, nem tudni pontosan, miért. A szökés körülményeit évekkel később egy Varlaam nevű szerzetes mondja el. 1602-ben, a nagybőjt második hetében, a moszkvai Varvarka utcában sétálgatva találkozott Grigorij Otrepjevvel. Griska azt ajánlotta, menjenek el a Szentföldre. Először egy hozzájuk csapódott szerzetessel pénzt kéregettek egy nem létező kolostor számára, majd átszöktek a határon. Itt egy ideig együtt maradtak, majd Grigorij elhagyta őket, így kútba esett a szentföldi vállalkozás. A történet hitelét növeli, hogy a volhíniai Zagorovszkij-kolostor egy könyvében pontos dátummal ellátott bejegyzés olvasható, amely mindhárom szerzetes nevét tartalmazza. Ráadásul „Dmitrij” saját verziója is jórészt Varlaamhoz hasonló állomásokat jelöl meg litvániai tartózkodásaként. Ezért ma a történészek többsége szintén a korabeli hivatalos orosz magyarázatot fogadja el: Ál-Dmitrij nem más, mint egy Grigorij Otrepjev nevű kiugrott szerzetes. Egy szempontot azonban a tisztánlátás érdekében érdemes figyelembe venni: az egybeesést korabeli szembesítés nem bizonyította, így az nem egyéb, mint – helyes vagy helytelen – utólagos logikai konstrukció.

1604 októberében a „cárevics” kihasználva a lengyel király beleegyező hallgatását és leendő apósa energikus propaganda-hadjáratát 3500 emberével betör Oroszországba. Egy évvel a Hlopko-féle éhséglázadás leverése után Borisz Godunovnak nem volt kétsége afelől, hogy az álcárevics csapatait is könnyedén leveri. Pedig a mostani helyzet más volt, mint a Hlopko-felkelés idején. Amint „Dmitrij” cárevics átlépte a határt, a parasztok, szolgák és kozákok tömegei özönlöttek táborába. Az álcárhoz való tömeges csatlakozás okát az orosz néplélektan egyik jellegzetes jelenségében kereshetjük. A „jó” cárban való hitről van szó, amely hit garantálja, hogy a nép nem fog fegyvert cára ellen, akkor sem, ha minden oka megvolna erre. Ez a vallásos áhítat a jó cár iránt Rettegett Ivánra vezethető vissza, ő volt az első orosz cár, és egyben „jó” cár is. Miről van szó az adott helyzetben? Elterjedt a hír, hogy a trónon ülő cár trónbitorló, s éppen a Lengyelországból jött „cár-

evics” a jog szerinti örökös. A „jó” cár ideológián belül és azt meg nem ingatva tehát születik egy álcár-ideológia, amely végül tömegformáló erővé válik.

Ott tartottunk tehát, hogy Griska Otrepjev 3500 emberével Oroszország területére lépett. Ellenállásba először Novgorod-Szeverszkijnél ütköztek, ezután a cár csapatokat küldött Otrepjev ellen. 1605. január 21-én Dobrinyicsnél csaptak össze, ahol a trónkövetelő katasztrófális vereséget szenvedett. Miközben Otrepjev Putyivl várába menekült, a cár főserege egy Kromi nevű jelentéktelen erődöt próbált bevenni – eredménytelenül. Eközben – a fősereg veresége ellenére – Kromi hátában a kozákok sorra hódították „Dmitrij” nevére az erődítményeket, a „cárevics” pedig kiterjedt szervezőtevékenységbe kezdett, lázító leveleket juttatott el az ország különböző részeibe. Még fontosabb, hogy harcosai kínosan ügyeltek a lakossággal való jó viszony fenntartására. Az álcárevics tehát mindenben megpróbált eleget tenni a „jó” cárral kapcsolatos elvárásoknak. Ennek része volt mindenkor látványos ájtatossága is: gondot fordított arra, hogy buzgó imádságai minél nagyobb közönség füléhez jussanak.

A Borisz Godunovot alacsony származása miatt gyűlölő bojárok Moszkvában „sutogó propagandába” kezdtek a cár ellen, amelynek következtében egyre jobban kicsúszott lába alól a talaj. Félelmét az utolsó hónapokban terrorral igyekezett palástolni: statáriumot vezetett be Moszkvában és most már tényleg bérgyilkosokat küldött Otrepjevre. Végül egy még 1604-ben kapott szélütés következtében 1605. április 13-án meghalt. Ezután az álcárevics számára viharos gyorsasággal követték egymást az események. Felesküszik rá a még mindig Kromi alatt álló sereg, Moszkvában a nép – a bojárok segítségével – betör a Kremlbe és megöli Borisz fiát és egyben kijelölt utódját, Fjodort. A bojárok küldöttséget menesztenek „Dmitrij cárevicshez” és hűségükről biztosítják. Ezután a kiugrott szerzetes 1605. július 21-én elfoglalja az orosz cári trónt.

Átgondolva az eseményeket tisztán láthatjuk, hogy Otrepjev azért kerülhetett trónra, mert a bojárok nem elleneztek trónra kerülését, sőt, támogatták is. Miért? Az ok talán abban keresendő, hogy a bojárok érezve a fenyegető közhangulatot (Otrepjev minden társadalmi réteget meggyőzött hitelességéről) taktikusabbnak ítélték a csaló iránt tanúsított lojalitásukat. Annál inkább, mert ez távolról sem ártott nekik, hiszen az alsó néprétegek mozgalmá megbukatta az általuk gyűlölt Godunov-rendszert úgy, hogy a kisujjukat sem kellett mozdítani. Ezzel megteremtődött számukra a Rettegett Iván óta várt hatalomújraelosztás lehetősége. Természetesen a bojárok mindvégig tudták, hogy „Dmitrij” szélhámós, csak a kellő pillanatra vártak, hogy leleplezzék. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy három nappal a Moszkvába való bevonulás után le kellett fogni Vaszilij Sujszkij bojárt, az egykori uglicsi vizsgálobizottság vezetőjét, mert az terjesztette, hogy „Dmitrij” önjelölt cár.

Otrepjev számára még hátra volt a legnehezebb feladat: a mese hitelesítése a „valódi” Dmitrij még élő anyja által. A trónkövetelő először titokban találkozott vele, s csak amikor biztos volt a pozitív válaszbán, rendezte meg az egymásra találás jelenetét. Az egykori cárné a szélhámós elismerésével természetesen visszakapta régi méltóságát...

Nézzük át, milyen politikát folytatott ál-Dmitrij, és miért okozta ez végül bukását! Megállapíthatjuk, hogy Otrepjev elhivatottságot érzett az uralkodásra, és képességek dolgában sem maradt el az előző és utána következő cároktól, sőt, sokukat felül is múlt. Néhány kiváló reformelképzelése volt, amelyeket uralkodása rövidsége miatt nem tudott megvalósítani. Például lengyel mintára ki akarta szélesíteni a nemesi jogokat, nemesi szenátust akart létrehozni. Iskolákat, esetleg egyetemet akart alapítani (nem volt ugyanis

megelégedve bojárjai szellemi szintjével). Megvalósult intézkedései ezzel szemben óriási fejetlenséget okoztak. Legelső dolga volt, hogy a szolgáló nemesség kegyeibe férkőzzön. Lengyel titkára, Jan Bucinski szerint uralkodása első fél évében 7,5 millió rubelt osztott szét közöttük. Rendeletet hozott arról, hogy az uraiktól elszökött szolgák öt év öt hónapra visszamenőleg felkutatandók legyenek. Ezzel megnyerte a szolgáló nemesek egy részét, de maga ellen fordította azokat a délvidéki nemeseket, akikhez a „nagy éhínség” idején ezek a holopok szöktek, és akik az új cárt a kezdetektől támogatták. A legkevésbé természetesen a szolgák voltak megelégedve ezzel az intézkedéssel. A birtokos osztályt az háborította fel, hogy tudomásukra jutott: új törvénykönyvet készít elő a cári kormányzat, amely visszaállítja a parasztok szabad költözésének jogát. Otrepjev belpolitikájában tehát nem leljük fel az egységes vonalvezetést, minden ígérte meg akarta tartani, mindenkinek juttatott valamicskét, ami természetesen senkit sem elégített ki. Külpolitikáját pozitívnak ítéltjük, ugyanis az ország társadalmi és területi integritásának megőrzésére törekedett.

A felszínen a rendeleteinél sokkal sérelmesebbnek mutatkoztak a cár magánéletének dolgai. Szerette a jó italt és a nőket (ezen még senki sem botrányozott meg) ám mulatozásai során táncra is perdült. A délebéd után nem sziesztázott, helyette inkább medvevidalokon vett részt. Kedvelte a borjúhúst is. Ezek már vérlázító szokások a pravoszlávok szemében, de a legtűrhetetlenebb esemény Marinn Mnischev, a menyasszony megérkezése volt. Az esküvő után kiderült a példátlan tény, ami senki előtt sem maradt titok: a lengyel nemesi kisasszony úgy lett az orosz cár felesége, hogy nem tért át a pravoszláv hitre. Ráadásul állandó volt az összetűzés a helyi lakosság és a menyasszony kétezer főnyi lengyel kísérete között. Felismerve a kínálkozó lehetőséget a bojárok a zajos esküvői ünnepségek egyik hajnalán felverték a várost. „A lengyelek a cár életére törnek” – kiabálták. Majd – kihasználva a zűrzavart – még mielőtt a felfegyverkezett nép a Kremlbe ért volna, megölték a cárt. Otrepjev nem adta könnyen az életét: kiugrott a palota ablakából. Egy fából ácsolt emelvényre akart átugrani, de elvettette és összetörte magát a kövezeten. Nem halt bele sérüléseibe és egy testőrcsapat azonnal körül is vette, de a bojárok megfenyegették a katonákat, hogy otthonmaradt családjaikat felkoncolják, ha nem adják át nekik a szélhámost. Ezután minden teketória nélkül a helyszínen agyonlőtték Otrepjevet.

Két nap múlva, 1606. május 19-én maguk közül választották uralkodónak Vaszilij Sujszkijt. Otrepjevet bohócruhába öltöztetve, síp-pal-dobbal felszerelve agyonlövése helyszínén hagyták. Később a városfalon kívül temették el, de ezzel még nem ért véget története. A sírnál ugyanis egyre-másra csodák történtek. A bojárok azonban már nem akartak további csodákat: kihantolták a hullát, elégették, az égéstermékét puskaporral összekeverték és kilőtték Lengyelország felé, ahonnan az álcár érkezett.

Ilyen dicstelenül ért véget Otrepjev története. Űstökösként óriási karriert futott be, sikeréhez a kiváló képességek, a fanatizmus és az elhivatottság mellett rendelkezésére állt a szerencsés véletlenek sorozata is. Mindenesetre trónra kerülésével egy népmesei motívum valósult meg: egy alacsony származású, de tehetséges és fűfűgöcs fiatalemberből sok viszontagság után az oroszok cájra lett.

Hevesi István